

ΜΝΗΜΗ ΕΤΑΙΡΩΝ

Δεία Χατζοπούλου-Καραβία

ΜΑΡΙΑ ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ

Μνημόσυνο

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1990

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ
Παπαδιαμαντοπούλου 11, 115 28 Ἀθήνα
τηλ. 72 20 588

ΜΝΗΜΗ ΕΤΑΙΡΩΝ

ΜΑΡΙΑ ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ

1897-1989

ΜΝΗΜΗ ΕΤΑΙΡΩΝ

Δεία Χατζοπούλου-Καραβία

ΜΑΡΙΑ ΙΟΥΡΑΝΙΔΟΥ

Μνημόσυνο

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1990

Όμιλία που οργανώθηκε από την Έταιρεία Συγγραφέων,
εἰς μνήμην τοῦ μέλους της Μαρίας Ἰορδανίδου. Ὁμιλητής:
Λεῖα Χατζοπούλου-Καραβία. Θέμα: «Μαρία Ἰορδανίδου:
Μνημόσυνο». Αἴθουσα: Ἰδρυμα Γουλανδρῆ - Χόρν. Τετάρτη,
21 Φεβρουαρίου 1990.

ΜΙΑΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ μέρες που ἡ Μαρία Ἰορδανίδου βρισκόταν ἀκόμη μαζί μας, πῆγε νὰ τὴν ἐπισκεφετῆ, αὐτὴν καὶ τὴ θυγατέρα της τὴ Νέλλη, ἡ φίλη τους ἡ Ντόρα. Ἐσκυψε κοντὰ της, καθὼς ἡ Μαρία ἦταν μισοβυθισμένη, καὶ τῆς ἔλεγε πόσο τὴ συντρόφεψαν —καὶ κείνη κι ὅλους μας— τὰ βιβλία της, ἡ *Λωξάντρα* κι ὁ *Καύκασος* καὶ τὰ κατοπινά. Ἡ Μαρία σήκωσε τοὺς ἰσχνούς της ὤμους κουρασμένα. «Οὐφ πιά, αὐτὰ τὰ βιβλία! Ἐγὼ ἔχω κάνει πιὸ σπουδαῖα πράματα στὴ ζωὴ μου».

Σίγουρα, ἂν ἦταν ἀπόψε μαζί μας, δὲ θὰ ἤθελε νὰ μιλήσουμε μόνο γιὰ τὰ βιβλία της. Θὰ μοῦ πεῖτε, ἂν δὲν ὑπῆρχαν τὰ βιβλία δὲ θὰ βρισκόμαστε τούτη τὴν ὥρα μαζεμένοι ἐδῶ, νὰ τιμήσουμε τὴ μνήμη της, σὲ ἐκδήλωση τῆς Ἑταιρείας Συγγραφέων. Σύμφωνοι, μὰ κι ἂν δὲν ὑπῆρχαν τὰ συμβάντα τῆς ζωῆς της, τὰ βιβλία της δὲ θὰ εἶχαν ποτὲ γραφετῆ. Γιατὶ δὲν κάθησε ἡ Μαρία καμιὰ στιγμὴ νὰ συλλάβει στὸ νοῦ της μιὰν ἱστορία, ἓνα βιβλίο. Τῆς

έτυχαν πολλά και άκούμπησε μερικά άπ' αυτά σέ χαρτί για ν' άλαφρώσει λίγο άπό τò βάρος τους. Δέν είχε καιρό νά νοιαστεϊ για καλλιέπεια, δέν είχε καιρό νά διορθώσει τὰ άφθονα όρθογραφικά της λάθη. "Έγραφε όπως μās τὰ διηγόταν, γελώντας και δακρύζοντας, μὰ πιό συχνά γελώντας, κουνώντας πέρα δώθε τò κεφάλι της σάν νά δυσπιστούσε κι ή ίδια για τ' ανάποδα και για τ' άπίστευτα. «Έμ αυτό πάλι;». Κι άκόμα γελούσε για τες άδεξιότητες και τες γκάφες της. Τότε πού έγραφε τόν Καύκασο, είχαν έρθει στο σπίτι της οι άδελφές Κότου, έλληνομαθεϊς αυτές, με τήν άτόφια παιδεία του καιρου τους, πού έπαιρναν όσοι είχαν τόν καιρό νά καθήσουν καλά-καλά στα θρανία, όσοι δέν είχαν ριχτεϊ σάν καρυδότσουφλα άπό τή μιάν άκρη τής γής στήν άλλη, άπό τή μιάν όχθη τής 'Ιστορίας στήν άλλη, όπως έλαχε στή Μαρία. 'Η Λίζα Κότου λοιπόν ζήτησε άπό τή Μαρία τò χειρόγραφο του Καύκασου νά ρίξει μιὰ ματιά, κι όσο διάβαζε έκανε γκριμάτσες σάν νά τήν έπιαναν μικροπονάκια. Στο τέλος δέ βάζε σταξε.

—'Έ όχι πια και τò «άφήνω» τò φι με ύψιλον, Μαρία μου!

—'Α, μπά; Με ύψιλον τò έχω; έκανε ή Μαρία. Έέρεις, όποτε γράφω «φι» μου 'ρχονται στο μυαλό

τὰ φίδια, γι' αὐτὸ φαίνεται τὸ ἔγραψα μὲ ὕψιλον.

Κι ἀργότερα μοῦ διηγόταν σκασμένη στὰ γέλια ὅτι παραλίγο νὰ πάθουν ἐγκεφαλικὸ ἐπεισόδιο οἱ ἀδελφές Κότου μετὰ τή... διόρθωσή της αὐτή.

Κι ἀκόμα θυμᾶμαι τὰ γέλια μας γιὰ μιὰν ἄλλη ἱστορία ποὺ μᾶς διηγιόταν. Ἡ Νέλλη δὲν ἦταν σπί-
τι καὶ χτύπησε τὸ τηλέφωνο. Ἀκόμα κι ὅταν ἦταν ἀχμαΐα ἢ Μαρία, στὰ 1960, στὰ 1970, στὴν ἀρχὴ τούτης τῆς δεκαετίας, τὴν κόρη της τὴ Νέλλη τὴ χρησιμοποιοῦσε συχνὰ σὰν μνήμη καὶ σὰν δραγου-
μάνο: «Πῶς τὸν ἔλεγαν ἐκεῖνον, βρὲ Νέλλη;» ἢ «Ποιὸς εἶναι τώρα αὐτὸς ποὺ θά 'ρθεῖ; ἢ ποὺ μοῦ γράφει;».

Μόνη της λοιπὸν στὸ σπίτι, ἀπαντᾷ στὸ τηλέ-
φωνο ἢ Μαρία καὶ κάποιος τῆς λέει τ' ὄνομά του, πῶς εἶναι συγγραφέας, πῶς πιστεύει ὅτι ἐκεῖνος κι ἐκείνη εἶναι οἱ μεγαλύτεροι, ἴσως καὶ οἱ μόνοι Ἑλ-
ληνες πεζογράφοι. Ἡ Μαρία δὲν τὸ καλοκατάλαβε τὸ τηλεφώνημα, κι ὁ συνομιλητῆς της τὸ ἔνιωσε.

— Δὲ μὲ ξέρετε;

— Ὅχι.

— Τὸ *Τρίτο Στεφάνι* μου δὲν τὸ ξέρετε;

— Ποιὸ στεφάνι;

— Τοὺς *Βατράχους* μου δὲν τοὺς ξέρετε;

Βατράχους; Ἀριστοφάνη;

Ἡ Μαρία ἔλαμψε.

—Ἄ, τὸν Ἀριστοφάνη τὸν ξέρω. Μὰ τί σχέση ἔχουν τώρα αὐτὰ μὲ μᾶς;

Καὶ μέσα της ἀναρωτιόταν τί σκοπὸ εἶχε τὸ τηλεφώνημα.

—Ἐλεγα νὰ ἔρθω νὰ σᾶς γνωρίσω ἀπὸ κοντὰ μιὰ μέρα, τῆς εἶπε ὁ συγγραφέας.

—Ἐ, μπογιουρούμ! τοῦ ἀποκρίθηκε κείνη, πρόθυμη, καὶ καταχαρούμενη πὺ εἶχε ἐπιτέλους βγάλει ἄκρη ἀπὸ τὴ συνομιλία αὐτή.

Ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴ δουλειά της ἡ Νέλλη, βάλθηκε νὰ τὴ ρωτᾷ.

— Βρὲ Νέλλη, ξέρεις κάποιον Τασσή;

— Τασσή;

— Πετρά, δηλαδή.

— Τί εἶναι αὐτός;

— Συγγραφέας, ξέρω γώ; Κάτι μοῦ ἔλεγε γιὰ κάποιον στεφάνι κι ὕστερα γιὰ τὸν Ἀριστοφάνη...

— Μήπως σοῦ εἶπε Ταχτσῆς, καλὲ μάνα;

— Μπράβο, ἔτσι κάπως τὸ εἶπε. Ἄλλὰ αὐτός, παιδί μου, νομίζει πὺς ἐμεῖς εἴμαστε, κι ἄλλος δὲν εἶναι!

Κι ὕστερα πετάχτηκα ἐγὼ δυὸ πόρτες παραπέρα, ἀπὸ τὸ σπίτι μου στὸ σπίτι τους, κι ἄρχισαν νὰ

μου τὰ διηγιούνται, μισὰ ἡ Μαρία, μισὰ ἡ Νέλλη, μέσα σὲ πειράγματα καὶ σὲ γέλια.

“Οποῖος τὴν ἔζησε ἀπὸ κοντὰ τῆ Μαρία, τὴν πονηρὴ, παιχιδιάρικη λάμψη στὰ μάτια της, θυμᾶται τὰ σπирτόζικα σχόλιά της καὶ τὸ γέλιο της. Κι ὅμως, εἶχε κάθε λόγο νὰ εἶναι πικραμένη καὶ κοπωμένη ἀπὸ τὶς περιπέτειες ποὺ τῆς ἐπιφύλαξε ἡ ζωὴ. Τμῆμα ἀπὸ τὶς περιπέτειές της τὶς γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ βιβλία της. “Άλλες δὲ θέλησε νὰ τὶς γράψει, καὶ μᾶς τὶς ἔλεγε προφορικά. “Άλλες πάλι μῆτε κὰν τὶς ἔλεγε. Ἦταν τὰ «ταμπού» της, καταπῶς τὰ λέει ἡ Νέλλη. Κι αὐτὲς θὰ τὶς ἀγνοούσαμε γιὰ πάντα ἂν δὲν ἦταν συχὰ μάρτυρές τους ὁ γιός της ὁ Γιάννης κι ἡ κόρη της. Ἀκόμα κι οἱ πιδὸ προσωπικὲς ἀπ’ αὐτές, εἶναι ψηφίδες τῆς Ἱστορίας τοῦ τόπου μας ἀπὸ τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας μέχρι τώρα.

—Ἀδύνατη αὐτὴ ἡ σούπα, λέει ἡ Νέλλη. Σὰν τὶς τελευταῖες μερίδες τῆς σούπας τῆς Ἀντίστασης τῆς μάνας μου.

Ἔφτιανε, λέει, μιὰ κατσαρόλα σούπα ἡ Μαρία, καὶ ἐσέρβιρε μιὰ κουτάλα σ’ ἕναν ἕναν τοὺς συναγωνιστὲς της, καθὼς ἔρχονταν. “Όσο λιγότευε ἡ σούπα, τόσο πρόσθετε νερό, νὰ φτάσει γιὰ ὅλους, ὥσπου οἱ τελευταῖοι ἔπιναν ζεστὸ νεροζούμι.

Μὰ ἄς πάρουμε καὶ λίγο τὴν ἱστορία τῆς ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1897, ἀπὸ μητέρα Πολίτισσα, τὴν Εὐφροσύνη Μάγκου, καὶ ἀπὸ πατέρα Ὑδραῖο, τὸν Νικολάκη Κριεζή, Α' μηχανικὸ σὲ ἐγγλέζικα βαπόρια. Ἐνα μεγάλο κομμάτι τῆς παιδικῆς τῆς ἡλικίας τὸ ἔζησε στὸν Πειραιά. Ὅταν ἦταν ὀχτώ-ἔννια χρόνων, οἱ γονιοὶ τῆς χώρισαν. Γύρισε τότε στὴν Πόλη, καὶ μπῆκε ἐσωτερικὴ στὸ Ἀμερικάνικο Κολλέγιο. Ἦθελε ἀκόμα δυὸ χρόνια γιὰ ν' ἀποφοιτήσει, ὅταν —τὸ 1914— ἔλαβε πρόσκληση ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τῆς μητέρας τῆς, ποὺ ἦταν ἐγκατεστημένος μὲ τὴ γυναίκα του στὸ Μπατούμ τῆς Ρωσίας, νὰ πάει κοντὰ τους γιὰ διακοπές. Βρισκόταν ἐκεῖ ὅταν κηρύχτηκε ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, τὰ Στενὰ ἔκλεισαν, καὶ ἔμεινε γιὰ πέντε ὀλόκληρα χρόνια ἀποκλεισμένη στὴ Ρωσία. Γιὰ λόγους ποὺ καὶ σ' αὐτὴν ἔμειναν ἀνεξήγητοι, ὁ θεῖος καὶ ἡ γυναίκα του δὲν τὴν κράτησαν γιὰ πολὺ κοντὰ τους, παρὰ τὴν ἔστειλαν νὰ δουλέψει σὲ μιὰν ἀπομακρυσμένη πόλη τοῦ βόρειου Καύκασου, τὴ Σταυρούπολη. Μακριὰ ἀπὸ κάθε συγγενή, φίλο, γνώριμο, δίχως οὔτε ἓναν ρωμὸ νὰ μιλήσει τὴ γλώσσα τῆς

μαζί του, ἡ Μαρία ἀναγκάστηκε νὰ παλέψει γιὰ τὴν ἐπιβίωσή της. Ἡ δουλειὰ ποὺ τῆς εἶχαν βρεῖ ἦταν νὰ διδάσκει ἀγγλικά, ἔναντι τροφῆς καὶ στέγης, στίς κόρες μιᾶς μεγαλοαστικῆς οἰκογένειας. Τὴν εἶχαν στείλει ντυμένη μὲ μακριὰ φουστάνια, χτενισμένη μεγαλίστικα καὶ μὲ τὴ διαταγὴ νὰ μὴ φανερώνει τὴν ἐθνικότητά της, παρὰ νὰ παριστάνει τὴν Ἑγγλέζα. Οἱ μαθήτριές της μάθαιναν σιγὰ σιγὰ ἑλληνικά, κι ἐκεῖνη μάθαινε γρήγορα γρήγορα ρούσικα. Στίς ἐλεύθερες ὥρες της, μελετοῦσε τὰ Γυμνασιακὰ μαθήματα, κάποτε μ' ἓνα δάσκαλο δίπλα της, κι ὕστερα ἔδινε ἐξετάσεις σὰν κατ' οἶκον διδαχθεῖσα. Ἡ οἰκογένεια ποὺ τὴ φιλοξενοῦσε εἶχε μιὰ θαυμάσια βιβλιοθήκη ἀπὸ ρούσικα καὶ γαλλικὰ βιβλία, σωστὸ θησαυρό. Τῆς πρόσφερε στοργή, ἀγάπη, ἓνα περιβάλλον ἀνθρώπων μορφωμένων καὶ προοδευτικῶν. Ὡστόσο, τῆς χρειάζονταν κάποια χρήματα γιὰ τίς σπουδές της, κι αὐτὰ τὰ ἐξασφάλιζε ἐπεκτείνοντας τὴ διδασκαλία τῶν ἀγγλικῶν καὶ σὲ ἄλλους Σταυρουπολίτες. Θὰ μπορούσε νὰ ἐγκλιματιστεῖ τέλεια ἐκεῖ, νὰ ζήσει γιὰ πάντα στὸν τόπο ἐκεῖνο ποὺ τὴν εἶχε καλοδεχτεῖ. Μὰ ἡ Μαρία εἶχε τὸ νοῦ της στὴ μάνα της, στὴν Πόλη, στὸ Κολλέγιο καὶ παραπέρα, σὰν τὸ τελείωνε, σὲ πανεπιστημιακὲς σπουδές.

Κατάφερε νὰ ἐπιστρέψει τὸν Αὐγουστο τοῦ

1920, μετά από ανείπωτες περιπέτειες, πού απέφυγε να περιγράψει στο βιβλίο της *Διακοπές στον Καύκασο*, γιατί ήθελε να τις άπολησμονήσει κι ή ίδια. Στην Πόλη βρήκε ξένα στρατεύματα, προσφυγιά στους δρόμους και άνεργία. Ή μάνα της είχε ξεπουλήσει τά πάντα και περίμενε τήν κόρη να δουλέψει για να ζήσουν. Άνασκουμπώθηκε ή Μαρία, παραμέρισε τά ύνειρα σπουδών, βρήκε δουλειά σε μιάν άμερικάνικη έταιρία, έμαθε μονάχη της στενογραφία βάζοντας στην τσέπη τά χρήματα πού τής πλήρωσε ή έταιρία της γι' αυτόν τόν σκοπό, κι έδειξε τόσο ζήλο, ώστε οι Άμερικάνοι τήν έστειλαν σε ύπεύθυνο πόστο στον κλάδο τής έταιρίας πού μόλις είχαν ιδρύσει στην Άλεξάνδρεια.

Όσση ώρα τής περίσσευε από τή σκληρή δουλειά της τήν περνούσε με τούς προοδευτικούς κύκλους τής έλληνικής διανόησης στην παροικία. Αυτοί ήταν τόν Πανεπιστήμιο πού λαχταρούσε. Κι ανάμεσά τους ό Ίορδάνης Ίορδανίδης, πού άργότερα έγινε σύζυγός της. Τis θεωρίες πού άκουγε θέλησε να τις κάνει πράξη, κι έτσι μπήκε στο νεοσύστατο Κ. Κ. Αιγύπτου, προώθησε ή ίδια έέργειες πού χρειάζονταν για να προσαρτηθεϊ αυτό τόν κόμμα στη Διεθνή, δούλεψε μ' όλη της τή δύναμη. Αυτά τά περιγράφει στο βιβλίο της *Σάν τά Τρελά Πουλιά*, μα δέ μās

λέει ἐκεῖ μέσα πῶς καὶ γιατί μετὰ τὴ σύλληψη τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος αὐτὴ ἄφησε τὴν ἄριστα ἀμειβόμενη ἐργασία τῆς στὴν ἐταιρία καὶ γύρισε τὴν Ἑλλάδα. Στὰ παιδιὰ τῆς τὰ ἐξομολογιόταν. Φοβήθηκε τὴν ἀγγλικὴ Ἀσφάλεια κι ἤθελε ν' ἀποφύγει τὴν πίεση τοῦ Ἰορδανίδη. Στάθηκε περαστικὴ στὴν Ἀθήνα, ἔχοντας ἐξασφαλίσει δουλειὰ στὶς Βρυξέλλες. Ὁ Ἰορδανίδης τὴν ἀκολούθησε, τὴν ἔπεισε νὰ παντρευτοῦν, κι ἔζησαν μαζὶ ὀχτῶ χρόνια, ἀπὸ τὸ 1923 μέχρι τὸ 1931. Ἄνεργη στὴν Ἀθήνα, βάλθηκε πάλι νὰ διδάσκει ἀγγλικά, μέχρι ποὺ βρῆκε θέση στὴ Σοβιετικὴ Πρεσβεία. Τὸν ἴδιο καιρὸ, παραδίπλα, στὴν ὁδὸ Πατησίων, στὴ Σοβιετικὴ Ἐμπορικὴ Ἀντιπροσωπεία, δούλευε ὁ πατέρας μου, ποὺ ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ τὴν Πόλη εἶχε πάει γιὰ τὶς σπουδὲς του στὴ Ρωσία τὰ χρόνια πρὶν καὶ λίγο μετὰ τὴν Ἐπανάσταση. Κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ παλαιότατη φιλία μου μὲ τὴ Μαρία μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ ἔτσι πρὶν τὴ γέννησή μου.

Ἄδεια τοκετοῦ δὲν ἔδωσαν στὴ Μαρία ὅταν γέννησε τὸν Γιάννη. Μόλις ξεγέννησε, πῆρε μιὰ γυναίκα νὰ τὸν φυλάει καὶ ξανάπιασε δουλειά. Ἀπὸ τὴν Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ὅπου τότε βρισκόταν ἡ Πρεσβεία, πεταγόταν τὶς ὥρες τῶν θηλασμῶν στὸ Τέρμα Ἰπποκράτους, καὶ συμπλήρωνε, μένοντας ὡς

ἀργὰ τὶς νύχτες στὴ δουλειά της, τὶς ὥρες πού ἔχανε στὰ πᾶνε κι ἔλα. Ἕνα χρόνο θηλασμό γιὰ τὸν Γιάννη, ἐννιὰ μῆνες γιὰ τὴ Νέλλη...

Στὴν Πρεσβεία δούλεψε «σὰν νέγρος». Αὐτὰ ἦταν τὰ λόγια της. «Σὰν νέγρος». Στὴν ἀρχὴ δίπλα στὸν ἀντιπρόσωπο τοῦ Τ.Α.Σ., ὕστερα ὅλο καὶ πιὸ φορτωμένη εὐθύνες. Μὲ τὰ ξημερώματα πήγαινε νὰ ἐτοιμάσει τὸ Δελτίο Τύπου τοῦ Πρέσβη. Ἐπειτα διεκπεραίωνε στὰ γαλλικὰ τὴν ἀλληλογραφία μὲ τὸ ἐδῶ Ἵπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τὰ θέματα ἐθιμοτυπίας μὲ τὶς ἑλληνικὲς ἀρχές καὶ τὶς ἄλλες Πρεσβεῖες, τὶς πολιτιστικὲς ἀνταλλαγές Ἑλλάδας - Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, ὅπως ἐκθέσεις Ρώσων εἰκαστικῶν ἐδῶ καὶ δικῶν μας ἐκεῖ. Σὲ ἔκτακτα περιστατικὰ, ὅπως τὸ ναυάγιο κάποιου σοβιετικοῦ караβιοῦ ἔξω ἀπὸ τὴν Εὐβοία, τὴν ξυπνοῦσαν καὶ τὴν ἔπαιρναν νύχτα, νὰ φροντίσει τοὺς (καθ' ὅποιονδῆποτε τρόπο) (ναυαγισμένους). Μιὰ φορὰ τὸ μῆνα, ὅταν ἔφταναν στὴν Ἀθήνα οἱ Διπλωματικοὶ Ταχυδρόμοι, ἔπαιρνε τὸ βαλιτσάκι της μ' ἓνα σεντόνι καὶ μιὰν ἀλλαξιά, κι ἔμενε δυὸ τρεῖς μέρες στὴν Πρεσβεία. Εἶχε πιά χωρίσει καὶ ζοῦσε μὲ τὰ παιδιά της στὸ Ἑλληνικὸ.

Ἐκεῖνο τὸ οἰκόπεδο καὶ τὸ σπίτι ἔχουν κι αὐτὰ τὴν πολιτικὴ τους ἱστορία. Ὁ Ἰορδάνης ἦταν ἀντίθετος στὴν ἀτομικὴ περιουσία καὶ δὲ δεχόταν νὰ στε-

γάσει πουθενά τή φαμίλια του «ιδιοκτήτως». Γύρω στὰ 1927 τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας τοῦ πλήρωσε πολλὰ λεφτὰ γιὰ ἓνα Ἀναγνωστικό, τῆς Β΄ θαρρῶ Δημοτικοῦ, πού εἶχε γράψει. Ὁ Θεοδωρίδης, κι ἄλλοι φίλοι ὁμοῖδεάτες του, τὸν ἔσπρωχναν ν' ἀφήσει στὴν μπάντα τίς θεωρίες καὶ νὰ στεγάσει τὴ φαμίλια του. Ἀνένδοτος ἐκεῖνος. Ὡσπου ἡ Μαρία τὸν τράβηξε πρὸς τὴν παράκτια ἐρημιὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ, κι ἐκεῖ τοῦ ἄρесе πολὺ τὸ μέρος, τοῦ φάνηκε ἴσως φύση περισσότερο παρὰ ἀστική ιδιοκτησία, καὶ ἐνέδωσε. Μονάχη ὕστερα ἡ Μαρία ἔχτιζε ἓνα κομματί, χρεωνόταν, ξεχρέωνε, συνέχιζε... Δέκα χρόνια πῆρε νὰ τελειώσει τὸ σπίτι, ἀπὸ τὸ '28 μέχρι τὸ '38. Τὸ 1939 οἱ Ρῶσοι τὴν ἔβγαλαν ἀπὸ τὴ δουλειά, κι ἔμεινε μὲ δύο παιδιὰ καὶ μιὰ γριά μάνα, ὅχι μόνον ἀνεργη ἀλλὰ καὶ μὲ «ρετσινιά» ρωσόφιλης, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε καὶ Ρώσου Πράκτορα. «Πρέπει νὰ μάθω ραπτική», ἔλεγε. «Ἄν μάθω νὰ ράβω, δὲ θὰ φοβᾶμαι τίποτε». Ἀπὸ τότε πού ἔσφιζαν τὰ πράματα στὴν Πρεσβεία, γύρω στὸ 1936, ἄρχισε νὰ παρακολουθεῖ, ἐλλειπῶς φυσικά, μαθήματα ραπτικῆς στὸν Ο.Ρ.Ε. Ἀγόρασε κι ἓνα τεράστιο τρίγωνο, πού τοὺς ταλαιπωροῦσε σὲ κάθε μετακόμιση, καὶ πού ἡ Νέλλη ἐν τέλει ἀνέλαβε νὰ ἐξαφανίσει. Ραπτικὴ δὲν ἔμαθε. Ξαμολήθηκε νὰ βρεῖ μαθήματα ἀγγλικῶν ἢ ἄλλων

ξένων γλωσσῶν. Τὰ μαθήματα αὐτὰ τὰ εἶχε παρονομάσει («ὀμματουάλια»). «Ἐλᾶτε εἰς βοήθειαν μου ἀγαπητά μου ὀμματουάλια», ἔλεγε καθὼς ἀναθυμόταν κάποιο Ἐναγνωστικὸ τοῦ Δημοτικοῦ, ὅπου μιὰ γιαγιά μεγάλωνε τὰ ὄρφανὰ ἐγγονάκια τῆς πουλώντας ἕνα ἕνα τὰ διαμαντάκια ἀπὸ τὸ σκελετὸ τῶν γυαλιῶν τῆς.

Τὰ χρόνια τῆς δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ συνέβαιναν πολλὰ τραγικά, πού ἂν εἶχε κανεὶς κουράγιο καὶ χιοῦμορ μπορούσε νὰ τὰ δεῖ σὰν κωμικοτραγικά. Τὰ ὄργανα τῆς Τάξης πού στέλλονταν νὰ κάνουν ἔρευνες στὰ σπίτια καὶ στὶς βιβλιοθήκες τῶν ὑπόπτων ἦταν μισοαγράμματα, ἂν ὄχι καὶ ὀλότελα ἀγράμματα. Τὸ πρῶτο («ἀστεῖο») πού θυμᾶμαι νὰ μοῦ διηγήθηκε ὁ πατέρας μου ἦταν πὼς ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη μας κατέσχεσαν τὰ βιβλία πού εἶχαν χτυπητὰ κόκκινα καπάκια, μερικὰ ἀπ' αὐτὰ λεξικά ἢ ἄσχετα συγγράμματα, καθὼς καὶ λογοτεχνήματα συγγραφέων μὲ ρώσικο ὄνομα, κάποτε ἄλλων αἰώνων ἢ καὶ χωρῶν, ἄφησαν ὅμως τὸ μαυροδεμένο *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ κι ἄλλα πολλά.

Ἄνῃσυχη μὴπως χάσει τὰ ἀγαπημένα καὶ πληρωμένα μὲ τὸν ἰδρώτα τῆς βιβλία τῆς, ἡ Μαρία εἶχε ζητήσῃ («ἄσυλο») γι' αὐτὰ στὰ ὑπόγεια τῆς Σοβιετικῆς Πρεσβείας. Λίγο ἀργότερα, μὲ τὶς ἐκκαθαρί-

σεις του Στάλιν, τῆς ζήτησαν νὰ κατέβουν στὰ ὑπόγεια, καὶ νὰ πετάξουν ὅσα βιβλία εἶχαν γραφτεῖ ἀπὸ ἐκπεσόντες συγγραφεῖς. Ἐπὶ ἄλλου τὸ περίμενε καὶ ἀπὸ ἄλλου τὸ βρῆκε ἡ καλὴ μας ἡ Μαρία! Φουρκισμένη, κατέβηκε ἀναγκαστικὰ μὲ τὸν ἐντεταλμένο ὑπάλληλο. Πέταξαν ἓνα, δύο, τρία... Ἐφτασαν κάποια στιγμή σὲ ἓνα σύγγραμμα δύο Ρώσων — ἐνὸς παραδεκτοῦ καὶ ἐνὸς ἀπαράδεκτου πιά. Ὁ ὑπάλληλος δίστασε. Τώρα τί κάνουν; Ἐστρεψε στὴ Μαρία ἀμήχανος. Ἐκείνη, φαρμακερὴ, μὰ ἤρεμη τάχα, τοῦ εἶπε: «Ἐγὼ λέω νὰ σκίσουμε τὸ βιβλίο στὴ μέση, σύντροφε, νὰ πετάξουμε τὸ μισὸ καὶ νὰ κρατήσουμε τὸ ἄλλο μισό». Ὅσο ἀμβλύς καὶ νὰ ἦταν ὁ ὑπάλληλος, τῆς τὸ φύλαξε. Αὐτὸ καὶ πολλὰ παρόμοια τῆς στοίχισαν τὴν ἀπόλυσή της. Σὲ μένα τὰ διηγιόταν γελώντας, τρεῖς δεκαετίες ἀργότερα. Ἀκόμα καὶ τότε, κάτω ἀπὸ τὸ γέλιο της, ἡ πίκρα δὲν εἶχε ἡμερέψει. «Ἐμ αὐτὸ πάλι ποῦ τὸ πᾶς;».

Μέχρι πρὶν μπουὶν οἱ Γερμανοὶ στὴν Ἑλλάδα, τὰ βόλευε ἡ Μαρία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραδόσεις, τῆς πρόσφερε δουλειὰ καὶ τὸ Ἀμερικάνικο Κολλέγιο, ποῦ τότε βρισκόταν δίπλα τους, στὸ Ἑλληνικό. Ἀλλὰ μὲ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου τὸ Κολλέγιο ἐκλείσε, τὰ ἀγγλικά μαθήματα κοπήκανε μὲ τὸ μαχαίρι μὲ τὴ γερμανικὴ κατοχὴ, ἔμειναν δύο τρία ἰσχνὰ

γαλλικά μαθήματα. Ἀνασκουμπώθηκε πάλι ἡ Μαρία, καὶ βρῆκε πόρτες νὰ τῆς δίνουν νὰ πλένει στὸ σπίτι τῆς ροῦχα. Ἔβαλε τὴν πρώτη φουρνιά νὰ μουσκεύει στὴν μπανιέρα, καὶ τὴ νύχτα ἤρθαν οἱ χωροφύλακες καὶ τὴν πῆραν στὴν Εἰδικὴ Ἀσφάλεια τῆς ὁδοῦ Ἐλπίδος γιὰ «μιά μικρὴν ἀνάκριση», ποὺ βάζε ἀπὸ τὶς 22 Ἰουνίου τοῦ 1941 (μέρα ποὺ οἱ Γερμανοὶ ἐπετέθησαν στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση), μέχρι τὸ τέλος Φλεβάρη τοῦ 1942. Δὲν ἦτανε τῆς μοίρας τῆς νὰ ἀσκῆσει τὸ ἐπάγγελμα τῆς πλύστρας. Τὰ παιδιὰ τῆς τσαλαβούτησαν τὰ ροῦχα στὴν μπανιέρα καὶ τὰ παρέδωσαν κουτσά-στραβά. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, τὴ ζωὴ τῆς τὴ γνωρίζουμε μέσα ἀπὸ τὸ βιβλίο τῆς *Τοῦ Κύκλου τὰ Γυρίσματα*. Οἱ παραλείψεις ἐσκεμμένες. «Τὰ ταμπού τῆς», καθὼς τὰ λέει ἡ Νέλλη. Γιὰ τὴ Σοβιετικὴ Πρεσβεία ξεκίνησε νὰ ξεσπαθῶσει καὶ δὲν τὸ ἔκανε. Τὸ θέμα τὴν πονοῦσε πολὺ, γι' αὐτὸ καὶ τὸ σκέπαζε μὲ ἀστεϊσμοὺς σὲ προφορικὲς τῆς διηγήσεις, μὲ τὸ γέλιο περαίνοντας τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν. Δὲ λέει τίποτε γιὰ τὴν ὀλιγόμηνη ὑπηρεσία τῆς στὴν Ἀμερικάνικη Πρεσβεία, ἀπ' ὅπου τὴν πέταξαν πῦξ λάξ ὅταν ἔφτασαν τὰ χαρτιά τῆς ἀπὸ τὴν Ἀσφάλεια, καὶ τὸ State Department ἀνακάλυψε ὅτι εἶχε προσλάβει μιὰ Μάτα Χάρι. Αὐτὸ πρέπει νὰ εἶχε

συμβεί λίγο μετά τὰ Δεκεμβριανά. Λίγο πιό πρίν, άμέσως μετά τήν άπελευθέρωση, είχε άρνηθει νά πάει νά δουλέψει στή Στρατιωτική Άποστολή τοῦ Πωπώφ, πού τῆς πρότειναν. Δέ γράφει λέξη γι' αὐτό. Στά παιδιά της είπε, άχαμογέλαστα τούτη τή φορά: «Νά ξέρω πώς θά πεθάνουμε τῆς πείνας, έγώ με τούς Ρώσους δέν ξαναδουλεύω». Καί τὸ κράτησε. Μέσα στά ταμπού της ἦταν καί ἡ ύπηρεσία της σάν διερμηνέας στήν 'Επιτροπή 'Ερεῦνης τοῦ Ο.Η.Ε., πού είχε ἔρθει στήν 'Ελλάδα στίς άρχές τοῦ 1947. Κι οὔτε λέει τίποτε γιά τίς μεταφράσεις πού είχε ἀναλάβει νά κάνει γιά τή *Μόρφωση*, τὸ μηνιαῖο θεωρητικὸ περιοδικὸ τοῦ Κ.Κ.Ε., λίγο άργότερα, άφοῦ ἔφυγε ἀπὸ τὸ Κλιμάκιο τοῦ Ο.Η.Ε. 'Εκεῖνες οἱ μεταφράσεις ἦτανε μέγας ἄθλος. Ἴσως κάπου στὸ νοῦ της ἦταν κι αὐτὲς ὅταν ἔλεγε κουρασμένα, πέρσι τέτοιον καιρὸ περίπου, πώς ἔχει κάνει σπουδαιότερα πράματα ἀπὸ τὰ πέντε λογοτεχνήματά της. *Λογοτεχνήματα!* Καί μόνο ἡ λέξη ἀντηχεῖ τόσο ἄτοπη γιά τὰ γραφτὰ τῆς Μαρίας!

'Η *Μόρφωση* ἦταν οὐσιαστικὰ πιστὴ μετάφραση τοῦ Σοβιετικοῦ θεωρητικοῦ περιοδικοῦ *Μπολσεβίκ*. Ποικίλα τὰ θέματα — ἐπιστημονικά, φιλοσοφικά, ἀρχιτεκτονικά, καλλιτεχνικά... 'Η Μαρία μήτε ἔξειδικευμένες γνώσεις είχε, μήτε ἑλληνικὴ παιδεία.

«Θαῦμα Κυρίου» τὸ θεωρεῖ ἡ Νέλλη τὸ βαρὺ μεταφραστικὸ τῆς ἔργου, ὑπογεγραμμένο μ' ἓνα σκέτο Μ.Ι., πού δὲν διεκπεραίωνε ἀπλά, παρὰ τὸ σφράγιζε μὲ τὴ ζωντάνια τῆς. Κι οἱ ἀναγνώστες τὸ ἔνωσαν! Θέλοντας νὰ ἀποδείξει ὅτι μὲ τὴ Δημοτικὴ μας γλώσσα μποροῦμε νὰ ἐκφράσουμε κάθε ἔννοια, ἀκόμα καὶ ἐπιστημονικὴ, ὁ τότε καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Χαράλαμπος Θεοδωρίδης γράφει ἄρθρο στὸ «Ριζοσπάστη», ὅπου φέρνει σὰν παράδειγμα τὶς μεταφράσεις τῆς Μ.Ι. στὴ *Μόρφωση*. Τὸν ἴδιο καιρὸ, βγαίνοντας ἀπὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο «Νέα Βιβλία», ἡ Μαρία μὲ τὴ Νέλλη βλέπουν νὰ ἔρχεται κατὰ πάνω τους μὲ ἀνοιχτὰ χέρια ἓνας ρασοφόρος. «Ἐσεῖς εἶστε ἡ Μ.Ι. τῆς *Μόρφωσης*. Ἐπιτέλους διαβάζουμε ἐλληνικά! Μόνον ὁ Καραγιώργης καὶ σεῖς ξέρετε νὰ χειρίζεστε τόσο ὠραῖα τὴ γλώσσα μας». Ἦταν ὁ Μητροπολίτης Κοζάνης, Ἰωακεῖμ νομίζω. Καὶ δὲν ἦταν δύσκολο νὰ γνωρίσει—ἀπὸ τὸ μπόι τῆς καὶ μόνο—τὴν ἄγνωστή του προσωπικὰ Μαρία, καὶ τὴν ἐξίσου ψηλὴ θυγατέρα τῆς.

Μόχθησε γι' αὐτὲς τὶς μεταφράσεις, μὰ ἦταν καὶ μιὰ μαθητεία γλωσσικὴ αὐτὴ ἡ δουλειά, πού τὴ βοήθησε σίγουρα νὰ γράψει, πολὺ ἀργότερα, τὰ βιβλία τῆς.

Ἐγὼ τὴ γνώρισα τὸ '65, πού ἀνταλλάξαμε βι-

βλία, και πέντ' ἔξι χρόνια μετὰ σάν γειτόνισσα. Στὴν ἀρχὴ τρεῖς πόρτες κατὰ δεξιὰ, πολὺ ἀργότερα δυὸ τρία τετράγωνα ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ πατρικὸ μου, πὺ στέκει πάντα, χαμηλὸ καὶ σθεναρὸ ἀνάμεσα στὶς πολυκατοικίες τῶρα πιά γύρω. Γειτόνισσα καὶ ὁμοῖδεάτισσα. Κι ἔτσι ἀπομείναμε μέχρι τὸ τέλος, μὲ ὅλες τὶς ὄρατὲς καὶ ἀδιόρατες ἀποχρώσεις πὺ ἔπαιρνε ἢ λέξη μέσα στὶς τελευταῖες δεκαετίες. Ἀπὸ τὸ 1965 εἶχαμε κι ἄλλο ἓνα κοινό: ἀνήκαμε σὲ ἓνα λογοτεχνικὸ σωματεῖο, γνωρίζαμε τοὺς ἴδιους ἀνθρώπους, ὕστερα μετακινήθηκαμε ταυτόχρονα πρὸς τὴν Ἑταιρεία Συγγραφέων, κι ὅταν πιά ἡ Μαρία δὲν μποροῦσε νὰ βγαίνει καὶ νὰ ἔρχεται στὶς ἀρχαιρεσίες μας, ἔπαιρνα τὴν ἐξουσιοδότησή της καὶ τῆς ἔφερνα πίσω τὰ νέα πὺ περίμενε —μέχρι πρὶν λίγο ἀκόμη καιρό— μὲ ἀνυπομονησία καὶ νεανικὸ ἐνδιαφέρον. Ἄλλες, πολὺ νεότερές της, τὶς ἀποκαλοῦσα «κυρία» καὶ τοὺς μιλοῦσα στὸν πληθυντικὸ. Τὴ Μαρία τὴν ἐνιωθα, τὴ νιώθαμε ὅλοι, θαρρῶ, σάν μεγάλη συνομήλικη, σάν μεγάλη ἰσότημὴ μας. Κι αὐτὸ δὲν ὀφειλόταν στὴ δικὴ μας ἀγνοια ἢ τὸ θράσος, παρὰ στὴ δικὴ της ζεστασιά, στὸ παιχνιδισμα στὰ μάτια της, στὶς μεγάλες ἐκμυστηρεύσεις της, εἰπωμένες σάν νὰ ἦταν κάτι ἀπλὸ κι ἀνώδυνο.

— Ἐέρεις πόσο κοντὰ στὴν τρέλα ἔφτασα στὴν

ἀπελπισία μου πῶς νὰ θρέψω τὰ παιδιά μου; Περπατοῦσα καὶ μιλοῦσα μοναχὴ μου, σήκωνα τὰ χέρια ψηλὰ καὶ τὰ ξανάριχνα κάτω, κι ὅποιος μ' ἔβλεπε θὰ τὰ περνοῦσε γιὰ παραφροσύνη ὅλα αὐτά.

Σταματοῦσε, τὸ σκεφτόταν.

—'Εμ, καὶ δὲν ἦταν, πές;

'Απ' αὐτὰ τὰ βιώματα, ἀπ' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο βγήκε ἡ *Λωξάντρα* τὸ 1963. Πρώτη πρώτη κριτικὴ ποῦ ἔλαβε, στίς 23 'Ιουλίου τοῦ 1963 στὴν «'Απογευματινὴ». 'Ο 'Αγγελος Φουριώτης παινεύει τὴν ἀναπλαστικὴ δύναμη στὸ μυθιστόρημα αὐτό, ποῦ τὸ θεωρεῖ «ἄρτιο». 'Ολόκληρη ἐποχὴ ἀπαθανατίζεται, λέει. Μὰ ἐδῶ δὲ βλέπουμε ἐξωτερικὰ τὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ 19ου αἰῶνος. 'Ο ἄθλος τῆς 'Ιορδανίδου εἶναι ὅτι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸν βιώσουμε ἐσωτερικὰ.

Πολλοὶ ξαφνιάστηκαν μὲ τὴ «ρωμαλεότητα» στὰ γραφτὰ τῆς 'Ιορδανίδου, «σπάνια σὲ γυναικεία πένα». Θὰ διαμαρτύρονταν οἱ φεμινίστριες γιὰ τὴ φυλετικὴ διάκριση. 'Αντρικὴ πένα, γυναικεία πένα! 'Η ἴδια ἡ Μαρία θὰ γελοῦσε: καὶ ποῦ νὰ ἤξεραν οἱ κριτικοὶ πόση ρωμαλεότητα χρειάστηκε στὴ ζωὴ της, πρὶν ἀπὸ τὴ γραφὴ της. Θαυμάζεται ἐπίσης ἡ διεισδυτικὴ παρατήρηση, ἡ σκηνοθετικὴ ἱκανότητα (καὶ τοῦτο προοιωνίζεται τὴν τηλεοπτικὴ παρουσίαση

του ἔργου πολύ ἀργότερα), τὸ ἀστείρευτο κέφι της, ἡ ἀπουσία κάθε ἠθογραφικῆς τάσης, ἡ ἀμεσότητα μὲ τὴν ὁποία μᾶς δίνονται «ἄνθρωποι ποὺ ἔζησαν καὶ πέθαναν, καὶ ποὺ ὅμως ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν». Αὐτὰ χαρακτηρίζουν κάθε ἀφήγηση τῆς Μαρίας. Καὶ ἀποτελοῦν ἴσως τὸ ὄνειρο κάθε γράφοντος. Νὰ βγοῦν μιὰ μέρα οἱ κριτικοὶ καὶ νὰ ποῦν γιὰ τὸ ἔργο τους πὼς ἐπιτρέπει νὰ ὑπάρχουν ἀκόμη ὅσοι κι ὅσα ἔζησαν καὶ πέρασαν.

Ὁ Τάσος Βουρνᾶς ἀσχολεῖται μὲ τὴ *Λωξάντρα* στὴν «*Αὐγή*», στίς 25 Αὐγούστου 1963. Τὴ συγκρίνει μὲ ἄλλα πεζογραφήματα τοποθετημένα στὰ ἀστικά κέντρα τοῦ παροικιακοῦ Ἑλληνισμοῦ — τῆς Τατιάνας Σταύρου, τοῦ Θράσου Καστανάκη, τῆς Δώρας Μοάτσου... Ξεχωρίζει τὸ βιβλίο αὐτὸ γιὰ τὴ ζωντάνια καὶ τὸ χιοῦμορ του, τὴν κινηματογραφικὴ του γοργότητα (νὰ κι ἄλλο προοιωνισμὰ τῆς μεταφορᾶς του στὴν ὀθόνη), τὸ πνεῦμα εἰρήνης καὶ ἀλληλοκατανόησης τῶν λαῶν. Χωρὶς ἰδιαίτερη ἔξαρση, ὁ Βουρνᾶς κατατάσσει τὸ βιβλίο «στὰ ἀξιόλογα τῆς χρονιάς». Ἄραγε διεύρυνε ἀργότερα τὰ ὅρια τῆς «χρονιάς»;

Δυὸ μῆνες προτύτερα, στίς 26 Ὀκτώβρη 1963, ὁ Στρατῆς Τσίρκας γράφει γιὰ τὴ *Λωξάντρα* στὸν *Ταχυδρόμο*. Τοποθετεῖ κι αὐτὸς τὸ βιβλίο τοῦτο δί-

πλα σὲ ἄλλα («τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ποὺ ἦσαν μιὰ φορά καὶ τέλεψαν»), ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἐξάσιος Ἀλεξανδρινὸς ποιητής. Τοῦ Κοσμᾶ Πολίτη, τῆς Διδῶς Σωτηρίου, τοῦ Καστανάκη, τῆς Μοάτσου-Βάρναλη... Τὸ ξεχωρίζει γιὰ τὴ σοφία καὶ τὸ χιοῦμορ του, τὴν αἰσιοδοξία καὶ τὸν αὐθορμητισμὸ του. Γκρινιάζει λίγο ὁ καλὸς μας ὁ Γιάννης Χατζηανδρέου, ὁ Στρατής ὁ Τσίρκας δηλαδή, γιὰ τὰ πολλὰ τυπογραφικὰ λάθη τοῦ βιβλίου, κι ἀκόμα γιὰ τὶς «τρεῖς ἢ τέσσερις τὸ πολὺ» ρητορικὲς σελίδες τοῦ βιβλίου, ποὺ δὲ βγαίνουν μέσα ἀπὸ τὴν ψυχολογία τῆς ἡρώιδας, ἀλλὰ ποὺ ἡ Ἰορδανίδου ἀναγκάστηκε νὰ βάλει γιὰ νὰ γεφυρώσει τὶς ἐποχές. «Ὅλη μαζί ὄχι μόνο θετικὴ ἢ κριτικὴ, ἀλλὰ καὶ συγκινημένη γι' αὐτὸν τὸ φίλο, ἐπίσης πολίτη ἐλληνικῶν πόλεων ποὺ ἦσαν μιὰ φορά καὶ τέλεψαν. Γιὰ κάμποσα χρόνια μάλιστα, ὅταν πιὰ ἦρθε νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἀθήνα ὁ Γιάννης, μὲ τὴν Ἀντιγόνη, καὶ τὸν Κωστὴ μικρό, καὶ λίγο παραπέρα τὴν ἀδελφὴ του, ἦταν κι αὐτοὶ γείτονές μας, Νεοσμυρνοί.

Στις 27 Νοέμβρη 1963 γράφει γιὰ τὴ Λωξάντρα στὸν «Ἐλεύθερο Τύπο» ἢ «Ἑλλη Ἀλεξίου. Δὲν ἔχει διαβάσει καμιὰν ἀπὸ τὶς προηγηθεῖσες κριτικὲς. Ἐκεῖνη εἶναι ἀδίστακτα ἐnthουσιώδης. Ἀφοῦ ὑπερπαινέσει τὴ Μαρία, παινεύει καὶ τὸ «Δίφρο», ποὺ

τολμᾶ νὰ προσυπογράψει τὸ «ὑπεράξιο βιβλίον» ἄγνωστου συγγραφέα. Πρόταση κλειδί τῆς κριτικῆς αὐτῆς (καὶ τῆς ἴδιας τῆς Μαρίας νομίζω): «τὰ λέει ὅλα χωρὶς νὰ τὰ λέει».

Τὸ Μάρτη τοῦ ἐπόμενου χρόνου, 1964, ὁ Ἄντρεας Καραντώνης παρουσιάζει τὴ *Λωξάντρα* σὲ ραδιοφωνικὴ ἐκπομπή. Ἦδη τὸ βιβλίον ἔχει τοὺς φανατικούς του. «Εὐτυχῶς δὲν πέρασε ἀπαρατήρητη ἡ *Λωξάντρα*», λέει ὁ Καραντώνης. Γιὰ τὴ νοσταλγία του, τὸ προσομοιάζει μὲ τὴ νοσταλγία στὸ Σεφέρη, τὸ Φώτη Κόντογλου, τὸν Πολίτη, τὸ Γιαννουράκη, τὶς ἐκδόσεις τοῦ κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν τῆς Μέλπως Μερλιέ, τὰ ἱστορικὰ βιβλία τοῦ Χρήστου Σολομωνίδη, τὰ ποιήματα τοῦ Στέργιου Σκιαδᾶ. Καὶ τὸ βρίσκει ἀναμφίβολα τὸ πιὸ χαριτωμένο, «ζωποποιημένο», «διασκεδαστικὸ μὲ τὴν ἔννοια τῆς τέχνης». Ἐνα ἀφήγημα ποὺ διαβάζεται ἀπνευστεὶ καὶ ποὺ κρατεῖ σὲ μιὰ διάθεση παράξενη, κράμα πονετικῆς νοσταλγίας ἀλλὰ καὶ λαϊκοῦ πανηγυριοῦ, πόνου γιὰ κάτι ποὺ χάθηκε γιὰ πάντα ἀλλὰ καὶ εὐφροσύνης γι' αὐτὸ τὸ κάτι ποὺ ὑπῆρξε. Ὁ Καραντώνης βρίσκει πῶς ἡ πολιτικὴ διάλεκτος καὶ φρασεολογία σ' αὐτὸ εἶναι «τὸ πολὺ ἀλάτι, ποὺ δίνει τὴ νοστιμιὰ καὶ τὴν ἀθηναικότητα».

Τὸ 1965 ἡ *Λωξάντρα* κάνει τὴ Β' της ἐκδοσης,

ιδιωτική κι αυτή τή φορά, χωρίς καν τ' όνομα εκδοτικού οίκου. Μᾶς ἔκανε τὸ χατίρι, ἔκανε τὴν οικονομική θυσία, γιατί ὅλο τῆς ζητούσαμε ἀντίτυπα τῆς Μαρίας, καὶ δὲν εἶχε πιά νὰ μᾶς δώσει. Μιά νεαρή φίλη μου, ξαναδιάβαζε τὸ βιβλίο κάθε φορά πού —κατὰ τὴν ἔκφρασή της— «εἶχε τὶς μαῦρες της» καὶ πάσχιζε νὰ φτιάξει τὸ κέφι της, κι ἀκόμα ἀγόραζε ἕνα ἀντίτυπο κάθε φορά πού γνώριζε ἕνα καινούριο ἄνθρωπο καὶ ἤθελε νὰ τοῦ κάνει «πολύτιμο» δῶρο.

Σεμνά σεμνά στὰ αὐτιά τῶν ἐξωφύλλων ἀναφέρονται λίγα λόγια ἀπὸ τὶς κριτικές, τοῦ Φουριώτη, τοῦ Βουρνᾶ, τοῦ Τσίρικα, τῆς Ἀλεξίου, τοῦ Καραντώνη, κι ἀκόμη τοῦ Παλαιολόγου, στὸ «Βῆμα», τὸν Αὐγούστο τοῦ 1963, καὶ δύο ἐνθουσιασμένα λόγια τοῦ Βασίλη Ρώτα, μᾶλλον ἀπὸ ἐπιστολή. Ταυτόχρονα κυκλοφορεῖ, πάλι σὲ ιδιωτική ἔκδοση, ὁ *Καύκασος*. Μεγάλη κι ἐνθουσιαστική κριτική γιὰ τὸ δεύτερο αὐτὸ βιβλίο ἀπὸ τὸ Σπήλιο στὴν «Αὐγή» στὶς 16 Μαΐου 1965. «Ἐνα βιβλίο πού σὲ γεμίζει μὲ ἀγάπη κι ἐμπιστοσύνη στὸν ἄνθρωπο καὶ στὴ Ζωή».

Ὁ Βάσος Βαρίκας γράφει καὶ γιὰ τὰ δύο μαζὶ βιβλία στὸ «Βῆμα», στὶς 19 Σεπτέμβρη 1965. Ἐπαινεῖ τὸ πρῶτο, γιατί μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀνιχνεύ-

σουμε «τὴν πλήρη ζωὴ», «τὸν πλήρη ἄνθρωπο», αὐτὸν ποὺ ζεῖ ἀκόμα καὶ τὸ θάνατό του σὰν φυσικὸ γεγονός, καταφατικά, γιατί νιώθει τὸν ἑαυτό του δεμένο μὲ τὸν κόσμο. Ἐπαινεῖ καὶ τὸ δεύτερο γιὰ τὴν ἔλλειψη κάθε μισαλλοδοξίας καὶ φανατισμοῦ, γιὰ τὴ νηφαλιότητα, τὴ στέρηση ἠθικὴ συνείδηση, τὴν ἀνυπόκριτη πίστη στὸν ἄνθρωπο. «The milk of human kindness», ποὺ λέν οἱ Ἕλληνες. Αὐτὸ ἦταν ὄντως ἡ Μαρία κι ὅ,τι βγῆκε ἀπὸ τὰ χέρια της.

Στις 24 Ὀκτώβρη 1965 ὁ Πέτρος Χάρης παρουσιάζει τὶς Διακοπὲς στὸν Καύκασο στὰ «Νέα Βιβλία», τὴ στήλη του στὴν «Ἐλευθερία». Ἡ κριτικὴ του εἶναι καλὴ, κυρίως γιατί λέει πὼς θὰ φοβόταν κανεὶς μὴν ἀπογοητευθεῖ μετὰ τὸν ἐνθουσιασμό ποὺ προκάλεσε ἡ Λωξάντρα. Καὶ χαίρεται ποὺ δὲ χρειάζεται νὰ ἀναθεωρήσει κανεὶς τὰ καλὰ του λόγια τώρα.

Δέκα χρόνια ἀργότερα, ἡ Ἕλλη Ἀλεξίου ξαναδημοσιεύει τὴν παλιά της κριτικὴ στὸ «Ριζοσπάστη». Τίτλος: «Ἐκλεκτὰ Βιβλία ποὺ δὲ βραβεύτηκαν», 7 Γενάρη 1975. Ἐκεῖ ζητάει νὰ βροῦν τρόπο οἱ λογοτεχνικὲς ὀργανώσεις, οἱ ἐκδοτικοὶ οἴκοι, οἱ φίλοι τῶν Γραμμάτων, τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, νὰ μὴν κινδυνεύουν νὰ μείνουν ἄγνωστα καὶ ἀναξιόποιήτα τὰ τυχὸν ἄξια ταλέντα τοῦ τόπου μας. Ἡ

Λωξάντρα, λέει, δὲν τιμήθηκε μὲ καμιὰ κρατικὴ ἀναγνώριση. Τόσο ὅμως ἀγαπήθηκε κι ἐκτιμήθηκε ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, ὥστε νὰ παραπονιέται ἢ βραβευμένη φίλη τῆς Μαρίας, ἢ Δ.Β., «Τί τὰ θέλεις; Ἐγὼ βραβεύτηκα, ἀλλὰ ἐσὺ ἀγοράζεσαι!».

Τάχα νὰ βοήθησε αὐτὴ ἡ ἔνσταση τῆς Ἰ.Α.Λ. γιὰ τὴν ἐπισημότερη «ἀποκατάσταση» τοῦ ἔργου τῆς Μαρίας; Ὅπως καὶ νὰ ᾄχει, ἀπὸ τὸ 1976 κι ἔπειτα ἀλλάζουν πολλά. Ἡ Γ' ἔκδοση τῆς *Λωξάντρας* ἀπὸ τὴν «Ἐστία», κι ἔπειτα ἡ Β' ἔκδοση τοῦ *Διακοπὲς στὸν Καύκασο*, καὶ ἡ ἔκδοση τριῶν ἄλλων βιβλίων: *Σὰν τὰ Τρελὰ Πουλιὰ* (1978), *Στοῦ Κύκλου τὰ Γυρίσματα* (1979) καί, τέλος, *Ἡ Αὐλή μας* (1982), σημαίνουν γιὰ τὴ Μαρία τὴ λήξη τῆς οἰκονομικῆς ἀγωνίας ὀγδόντα χρόνων. Μαζὶ ἔρχονται τιμές, ὅπως ὁ τίτλος τῆς «Ἀρχόντισσας τοῦ Οἴκου-μενικοῦ Θρόνου» ποὺ τῆς πρόσφερε ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Δημήτριος τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1978, μαζὶ μ' ἓνα Χρυσὸ Σταυρό. Κι ἔπειτα, τὸ Δεκέμβρη τοῦ ἴδιου χρόνου, τὸ Χρυσὸ Μετάλλιο τοῦ Δήμου μας, τῆς Νέας Σμύρνης. Ὅλος ὁ Τύπος ἀσχολεῖται πιά μὲ τὴν «Ἀρχόντισσα μὲ τὶς παντόφλες», ὅπως τὴν ἀποκαλοῦν τὰ *Ἐπίκαιρα* σὲ μεγάλο ἄρθρο τοῦ Νοέμβρη 1978. Τὸ Ραδιόφωνο καὶ ἡ Τηλεόραση προβάλλουν τὴ δουλειὰ της. Ἢδη τὸ

Φεβρουάριο του 1966, με εύκαιρία τῆ Β' ἔκδοση τῆς *Λωξάντρας*, ἡ Ἑλένη Χαλκούση τὴν εἶχε διαβάσει σὲ συνέχειες ἀπὸ τὴν ἔκπομπή τοῦ Β' Προγράμματος «Ἡ Ραδιοφωνικὴ Βιβλιοθήκη».

Τὸ 1978 ἡ Πολίτου διαβάζει σὲ συνέχειες στὴν ἴδια ἔκπομπή τὶς *Διακοπὲς στὸν Καύκασο*. Τὸ 1979 παρουσιάζεται στὴν Τηλεόραση σὲ πάμπολλες συνέχειες ἡ *Λωξάντρα*, κι ὕστερα ξαναπαρουσιάζεται σὲ ἐπανάληψη. Ἡ Μπέττη Βαλάση βραβεύεται γιὰ τὸ ρόλο τῆς *Λωξάντρας*. Στις ἀρχὲς τοῦ 1982, τὴν παρουσιάζουν οἱ ἔκπομπές «Μονόγραμμα» καὶ «Παρασκήνιο». Ἐπίσης τὸ 1982, στὴν τελευταία τῆς ἴσως ἔξοδο, ὁ Γιώργος Ἰωάννου τὴν παρουσιάζει σὲ ἐκδήλωση στὸ θέατρο «Ἀποθήκη» τῆς Ἀλίκης Γεωργούλη. Ἀπὸ τὴν ἐκδήλωση αὐτὴ θὰ ἀκούσουμε, ἂν θέλετε, μερικὰ ἀποσπάσματα — τὴ φωνὴ δύο φευγάτων φίλων.

Τὸ 1987 μαθαίνουμε ἀπὸ γράμμα τους ὅτι τὸ ἔργο τῆς Μαρίας διδάσκεται στὸ Harvard τῆς Βοστόνης στὴν Ἔδρα τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἀπὸ τὴ Λουίζα Βελεντζά καὶ ἀπὸ τὴ Μάργκαρετ Ἀλεξίου (στὴν Ἔδρα Σεφέρη). Διδάσκεται καὶ στις ἀντίστοιχες ἔδρες ἄλλων χωρῶν (Ἰσπανίας κτλ.).

Τὸ βιβλίον *Λωξάντρα* μεταφράζεται στὰ φινλανδικά, καὶ πρόσφατα ἡ Λέενα Βατάνεν βραβεύεται

για τὴ μετάφρασή της αὐτή, ποὺ ἔκανε ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὰ ἑλληνικά.

Θυμίζω ὅτι τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο δὲν τιμήθηκε ποτὲ μὲ κανένα βραβεῖο. Παρ' ὅλες τὶς γενικότερες τιμές, κάπου ἰσχύει ἀκόμα ἓνα ἄρθρο τοῦ Γιάννη Καρατζόγλου στὶς 7.7.1979 στὸ Ἐντὶ μὲ τίτλο: «Ποιὸς φοβᾶται τὴ Λωξάντρα - Ἰορδανίδου;». Ὁ Καρατζόγλου λέει: «Ἐνα φάντασμα πλανιέται πάνω ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία: τὸ φάντασμα τῆς Λωξάντρας, ποὺ κριτικοὶ τῆς γενιᾶς τοῦ '30 καὶ νεότεροι, περιοδικὰ λογοτεχνίας καὶ ἐκδόσεις βιβλιοπαρουσίασης θέλουν νὰ ἀγνοοῦν». Ὑπερβολή; Ὅχι τόσο ὅσο φαίνεται ἀπὸ πρώτη ματιά. Στὸν τόπο μας, ποὺ συχνὰ τὰ βραβευμένα βιβλία ἀπευθύνονται καὶ ἐνδιαφέρουν ἓνα κοινὸ «εἰδικὸ» καὶ ὀλιγάριθμο, ἓνα βιβλίο σὰν τὴ Λωξάντρα καὶ τ' ἄλλα τῆς Μαρίας, ποὺ γίνεται καλόδεχτο ἀπὸ κάθε κοινωνικὸ καὶ πνευματικὸ ἐπίπεδο, ἡλικία, ἐθνικότητα, φαίνεται κάπως ὑποπτο. Ὑπεραπλουστευτικὸ ἕως τάχα; Πάντως, ὄχι μόνον τῶν «διαλεχτῶν».

Θὰ μπορούσε νὰ πικραθεῖ ἡ Μαρία γι' αὐτὴ τὴ στάση, ποὺ δὲν ξέφυγε ἀπὸ τὰ μικρά, διαπεραστικά, σπινθηροβόλα μάτια. Μὰ ἐκεῖνη εἶχε περάσει, θαρρῶ, σὲ ἄλλο ἐπίπεδο. Γαλήνια καὶ γελαστή, ἐτοιμαζόταν νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσης ποὺ

γέννησαν κι αυτήν κι όλα τὰ ἀπλά και τὰ πολύπλοκα τοῦ κόσμου. "Ἦδη στήν *Αὐλή μας* φαίνεται πὼς γι' αὐτὴν ὁ μικρόκοσμος παίρνει τὴ σπουδαιότητά του, δίπλα στὰ μεγάλα και σπουδαῖα περιστατικὰ τῶν ἄλλων βιβλίων. Στὴ ζωή, αὐτὸ φαινόταν πιὸ ἔντονα. "Ἐκοβε μιὰν «ὕψηλὴ» κουβέντα γιὰ νὰ σὲ ρωτήσῃ τί κάνει ὁ σκύλος, νὰ σοῦ ζητήσῃ νὰ τῆς τὸν πᾶς τὴν ἄλλη φορὰ. "Ὅλο και πιὸ κουρασμένη, ὅλο και πιὸ γαλήνια. Θυμαῖμαι πάντα ἕνα λόγο τοῦ Λόρδου Ράσσελ. Ὑπάρχει ἕνας μῦθος, λέει, πὼς ὅλοι φοβοῦνται τὸ θάνατο. Κι ἂν αὐτὸ ἰσχύει γιὰ ὅποιον δὲν πρόλαβε νὰ κάνει ὅ,τι εἶχε νὰ κάνει στὴ ζωή του, ἢ —ἔχοντας τὸ χρόνο— δὲν τὸ ἔκανε σωστά, σίγουρα δὲν ἰσχύει γιὰ ὅποιον ἔκανε τίς ἐπιλογές του και τίς πράξεις του, και δέχτηκε νὰ πληρώσει τὸ ὅποιο τίμημα, νὰ ὑποστῆ τὸν ὅποιο κόπο. Γι' αὐτόν, ὁ θάνατος εἶναι φίλος καλόδεχτος. Νιώθω, και μάρτυρες γι' αὐτὸ φέρνω τὰ παιδιὰ της, τὸ Γιάννη και τὴ Νέλλη, ὅτι ἡ ρήση αὐτὴ εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἀληθινὴ γιὰ τὴν καλὴ μας τὴ Μαρία, πού ἔφυγε και δὲν ἔφυγε, πού κεῖται στὸ Νεκροταφεῖο τῆς Νέας Σμύρνης ἀπὸ τίς 7 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1989 και πού βρίσκεται πάντα μέσα μας, θαρρεῖς και ἀντίκρυ μας, μὲ τὸ πονηρὸ γελάκι της και τὸ παιχνιδισμα στὰ μάτια.

ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ
ΣΕ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΤΟΥ 1990
ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΣΑΜΟΥΑ ΣΑΤΙΝΕ 100 ΓΡ. «ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ»
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ «ΣΤΙΓΜΗ»
(ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ 91-93, ΑΘΗΝΑ 114 73, ΤΗΛ. 36.44.064)
ΜΕ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΑΙΜΙΛΙΟΥ ΚΑΛΙΑΚΑΤΣΟΥ

